

Ігор Туров

АНТИСЕМІТИЗМ В УКРАЇНІ ХХІ СТ.: ПОЛІТИЧНИЙ РАКУРС ДИНАМІКИ ЗМІН

У пропонованій статті досліджується динаміка коливань антисемітської активності в українському суспільстві першої декади 21-го ст. На підставі наведення фактів автор приходить до висновку, що означене зростання антисемітської активності в українському суспільстві корелює, в першу чергу, не з економічними проблемами, а зі сплесками зростання суспільно-політичної активності загалом. Динаміка зростання й зниження

антисемітизму в українському суспільстві визначається перш за все не світовою кон'юнктурою, а внутрішніми факторами.

Ключові слова: антисемітизм, європейське суспільство, громадянсько-політична активність.

Turov I. Anti-Semitism in Ukraine of the 21 century: political perspective of the changes. *The paper is devoted to the problem of the changes of anti-semitic activities in Ukrainian society in the first decade of the 21 century. According to the author's conclusion level of Anti-Semitism in Ukrainian society is determined generally by rising of social-political activity more than economical troubles. Dynamic of the changes more depend on inner then foreigner factors*

Key words: antisemitism, jewish society, political activities civic activities.

Прояви антисемітизму є одним з факторів, що визначають політичну зрілість суспільства, його стабільність та перспективи розвитку. Політична домінанта проблем антисемітизму визначається в першу чергу тою обставиною, що в сучасних державах, які розташовані на європейському та американському континентах, євреї, у переважній більшості, зовсім не вирізняються мовою, вбранням, кухнею та іншими побутовими звичками від етнічної більшості у місцях їхнього приживання. Відповідно, тут не може йтися про культурний конфлікт, що породжує побутову несумісність. Джерелом конфлікту є фактори релігійно-політичного характеру. До таких слід віднести всілякі міркування про економічне засилля євреїв, оскільки вони, здебільшого, тлумачаться в політичному сенсі як прагнення євреїв загарбати й винищити титульну націю.

Багато хто з дослідників відзначає, що в 2000-ті роки антисемітизм у світі сягнув найвищого рівня від часів Другої світової війни [1].

Особливо відзначається різке збільшення антисемітських акцій у 2009 році. Так, в Канаді кількість інцидентів у 2009 році збільшилася на 11,4 відсотка, порівнянно із попереднім роком, й сягнула найвищого показника із будь-коли зафіксованих цією організацією впродовж 28 років [2]. Майже вдвічі зросла кількість антисемітських акцій у Франції, на 55 відсотків – у Великій Британії [3].

Значно більш складною та багатою на поступально-зворотні рухи є динаміка цього процесу в Україні першої декади ХХІ ст. Наприкінці минулого й у перші чотири роки теперішнього століття рівень антисемітизму в українському суспільстві був не надто високим і тенденції до його суттєвого зростання в цілому не спостерігалось.

Антисемітизм загалом не був характерний для українських засобів масової інформації. За підрахунками Володимира Міндліна, співробітника Київського інституту юдаїки, що здійснює моніторинг антисемітської діяльності в країні, за 2003 рік було зафіксовано 258 антисемітських публікацій, переважно у трьох виданнях. (Слід зазначити, що в Росії такий підрахунок не є можливим, там налічується десятки видань, для яких антисемітизм є важливою частиною їх пропаганди). Хоча методика моніторингу може бути недосконалою і багато видань можуть лишатися поза увагою дослідників, загалом ми можемо орієнтуватися на наведені цифри. В 2002 році було зафіксовано 179 антисемітських публікацій переважно у двох виданнях, в 2001 році таких публікацій було трохи більше ста, в 2000 році – 150, у 1998 році – 260, у 1997 році – 150. Ці дані дозволяють відмітити певну динаміку антисемітської пропаганди.[4; 5].

Насилля щодо євреїв на ідеологічному ґрунті було непоширеним явищем. Як найбільш відомий інцидент слід відмітити спробу нападу на Київську синагогу Бродського у 2002 році. Тоді група молоді, що поверталася після футбольного матчу, атакувала будівлю, побила у ній шибки, а також побила кількох людей, що виходили із синагоги. Резонанс того інциденту був надзвичайно широким і влада вжила всіх заходів для пошуку винних. У перебігу, яке завершилося успішно, правоохоронні органи чітко встановили, що напад був заздалегідь спланованою акцією (що, до речі, не мала національного російського чи українського забарвлення), а не спонтанною витівкою хуліганів. Пересічні учасники погрому дістали досить суворе покарання, а справа ініціатора погрому була виділена в окреме впровадження.

У 2003 році було зафіксовано два випадки насилля на антисемітському ґрунті, обидва у Києві. 30 липня на вулиці через напис на івриті було побито молодого чоловіка Антона Мірманова, 28 серпня поблизу Центральної синагоги було жорстоко побито одного з рабинів синагоги Урі

Файнштейна. Приблизно такі самі кількісні показники спостерігалися й у 2004 році [4; 5].

Антисемітизм як елемент політичної ідеології широкого поширення в Україні набув. Певні організації намагалися експлуатувати «єврейську тему», але значного успіху не досягли. В свою чергу, йдеться про українські та проросійські націоналістичні угруповання, що мають радше регіональний (на Заході і на Сході країни, відповідно), а не загальнонаціональний характер. Серед українських організацій можна пригадати, скоріше в минулому, аніж у теперішньому часі, «Державну самостійність України» (ДСУ), «ОУН в Україні» (ОУНВУ), Українську національну асамблею – Українську національну самооборону (УНА–УНСО), Українську соціал-націоналістичну партію (УСНП), а серед російських організацій – Партію слов'янської єдності України (ПСЕУ) та місцеві філії деяких російських партій. Жодна з цих партій не досягла успіху в подоланні електорального бар'єра (вони набрали менше 1% при електоральному бар'єрі в Україні у 4%, хоча УНА-УНСО вдалося провести кілька депутатів у регіональних мажоритарних округах. ДСУ, ОУНВУ, УСНП й ПСЕУ на сьогодні сходять із політичної арени і припинили активну діяльність. ПСЕУ у червні 2003 року офіційно вибула з реєстру політичних організацій, а УСНП у лютому 2004 року була реформована в Об'єднання «Свобода», що формально намагається виправити свій імідж зниженням ксенофобського накалу. УНА–УНСО, навіть за всього свого радикалізму (часом радше удаваному, аніж реальному) ніколи не зосереджувалася на «єврейському питанні», а колишній лідер організації Дмитро Корчинський (котрий тепер очолює радикальне карликове угруповання «Братство») неодноразово висловлювався на підтримку Ізраїлю [4; 5].

Ситуація суттєво змінилася у 2005–2007 роках. У цей період кількість антисемітських публікацій, актів насильства проти осіб єврейської національності збільшується й сягає показників, нечуваних за всі роки існування незалежної Української держави. Так, за підрахунками Володимира Міндліна, що здійснює моніторинг антисемітської активності в країні, в 2005 році була зафіксована 661 антисемітська публікація (пор – 379 у 2004 році). Навіть попри недосконалість моніторингу, ми можемо

орієнтуватися на ці цифри[6]. У 2006–2007 роках виходить друком більше 700. Питома вага видань МАУП становить 85,2% [4, с. 275]. Але було б помилкою зводити проблему до діяльності однієї установи. В 2006 році нападів зазнали 14 людей, причому двох із них було вбито. В 2007 – 8 людей, з них 6 вбито, в 2008 – 85 людей, з них четверо вбито. Не менш втішними були у ці роки й дані опитувань суспільної думки. Київський міжнародний інститут соціології підготував результати опитувань 1800 мешканців України віком від 18 років, який було проведено наприкінці 2006 року. Попереднє опитування на цю тему проводилося в Україні дванадцять років тому [7].

Опитування громадян показало, що, в порівняно з 1994 роком, у 2006 році рівень антисемітизму в Україні суттєво зріс. Частка населення, яка під час опитування погоджується допустити євреїв у своє найближче оточення (як членів родин та друзів) зменшилася від 1994 до 2006 року із 38 до 21%. Частка населення, котра б не бажала, щоб євреї жили в Україні, збільшилася 26 до 36 %. Щоправда, при цьому відмічалось, що ставлення українців до євреїв суттєво гірше, ніж до росіян, українців та білорусів, але краще, ніж до інших досліджуваних етнічних груп [8,с. 26–38; 9,с 2; 10]. Вартий уваги той факт, що у вказаний період спостерігається суттєве зростання антисемітської активності в Одесі, місті, традиційно толерантного ставлення до євреїв [11].

Ці тривожні тенденції позначилися на політичному житті держави. Показовими в цьому відношенні стали парламентські вибори 2006 року. За мандати народних депутатів змагалися, серед інших, і такі політичні партії, ідеологія та пропаганда яких носили яскравий антисемітський характер. В першу чергу йдеться про Всеукраїнське об'єднання (ВО) «Свобода» на чолі зі сумнозвісним своїми ксенофобськими (зокрема й антисемітськими) виступами Олегом Тягнибоком, та про Українську консервативну партію (УКП) на чолі із президентом Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП) Георгієм Щокінім. Ксенофобські тези були присутні у вказаних політичних організацій навіть на програмному рівні. Так, програмними завданнями УКП є протидія сіонізму і боротьба «за пріоритет представників українського етносу у всіх владних структурах», а ВО «Свобода» обстоює

расистський принцип національно-пропорційного представництва.

Якщо ВО «Свобода» не акцентувало антисемітизму у своїй передвиборчій агітації (хоча часом він був відчутний, особливо не регіональному рівні на Заході країни), то УКП зробила анти єврейську риторику головним стрижнем своєї кампанії. Газета УКП «За українську Україну, що розповсюджувалася півмільйонним накладом по всій країні під час виборів, на половину чи більше складалася з антисемітських матеріалів. Таке саме смислове навантаження мали й теле- та радіовиступи лідера партії, розміщені в безкоштовний ефірний час, відведений згідно з законом про право на агітацію у державних ЗМІ [12].

У 2008 р. ситуація із антисемітизмом в Україні знову змінюється помітним чином. Кількість антисемітських публікацій у цей рік скоротилася, порівняно із попереднім, у 10 разів. Кількість агресивних актів на ґрунті расизму та антисемітизму виявилася меншою, ніж у 2007 році. Та багато хто не вважав цю тенденцію достатньо переконливою. Передбачалося, що в 2009 році, на хвилі кризи, країну очікує новий спалах антисемітської активності [13]. Та ці побоювання не підтвердилися. В цьому році нападів на ґрунті расової ненависті зазнали 38 людей (пор. 85 у 2008). При цьому від рук антисемітів постраждала одна людина. Для порівняння, у 2007 році жертвами п'яти нападів стало вісім людей [14]. Таким чином, у сфері антисемітського насилля ми спостерігаємо суттєвий спад. Можна, мабуть, стверджувати, що це не випадкова, а системна тенденція, оскільки вона фіксується впродовж кількох років.

Що стосується антисемітського вандалізму, то в 2009 році було зафіксовано 19 випадків. Це, на жаль, мало відрізняється від минулих нещасливих років. У 2007 р. [14] було зафіксовано 20 таких випадків, в 2006 – 21. Але зниження активності нападів на людей все ж є обнадійливим. У сфері антисемітської пропаганди відмічається спад, характерний для 2008 року. У контексті питання про антисемітську пропаганду, можна пригадати, що в 2009 р. Національна експертна комісія з питань моралі заборонила розповсюдження в Україні деяких антисемітських та нацистських книг (до того Комісія не проявляла активності в цій галузі), а Служба безпеки України передала в прокуратуру

матеріали для порушення кримінальної справи за фактом поширення антисемітської пропаганди в Інтернеті.

Позитивні зрушення помітні й у суспільно-політичному житті. Можна впевнено констатувати, що антисемітизм не є темою, хоч якимсь чином популярною у передвиборчій риторичі. Спроби зробити ставку на антисемітизм ведуть до провалу. Праві радикали, що досягають певного успіху, можливо, й мають певні негативні почуття до євреїв, але не бажають робити акцент на цій темі, принаймні не використовують активну антисемітську риторичу, та їх електоральна підтримка зумовлена іншими чинниками. Лідер найбільш радикальної націоналістичної партії ВО «Свобода» в останні роки не дозволяє собі антисемітських висловлювань (хоча він досить різко засудив Ізраїль під час антитерористичної операції «Литий свинець» у Газі рік тому), роблячи акцент на антиросійській риторичі стосовно зовнішньої політики, й мігрантофобській – стосовно внутрішньої. Та окремі елементи антисемітизму в його риторичі все ж використовувалися – наприклад, у листівці «Замовники голоду», що формально закликала до засудження комунізму як сили, де були перераховані виключно єврейські прізвища, зокрема «Лейба Кронштейн», «Ульянов-Ленін-Бланк».

Найбільш відомим інцидентом політичного життя країни 2009 р. стали скандальні публічні висловлювання мера Ужгорода Сергія Ракушняка, спрямовані проти значно більш популярного кандидата в президенти – народного депутата та колишнього спікера Верховної Ради України Арсенія Яценюка. Хоча Яценюк не єврей, метою зниження його рейтингу активно використовують тему про його нібито єврейство. У подальшому, в 2010 році, в інтерв'ю газеті «Київ єврейський» підкреслював, що він є антисемітом: «А євреям я завжди допомагаю. Вони нормальні люди. Освічені, культурні. От Наум Малевич Репкін, єврей, шляхетна, позитивна людина, що малює картини, і я йому неодноразово допомагав – картини в нього викував. Є підприємець у Дніпропетровську, єврей, в нього підприємство по виготовленню сувенірів. То ми в нього ці вироби закупаємо для делегацій з усього світу. На честь Бориса Йосиповича Клахеса, легендарного директора «Турбогазу», єврея, прекрасної людини, я, тільки-но став мером, назвав вулицю у новому мікрорайоні. Мікрорайон швидко розростається і тепер на цій вулиці тисячі людей живуть.

Я допомагаю громаді піклуватися про єврейський цвинтар, на лікування даю, єврейські школи підтримую. Шолохман Володимир Петрович, теж єврей – був членом територіальної виборчої комісії від партії, котра мене підтримувала, грамотна й респектабельна людина» [15].

У 2010 р. статистика актів агресії щодо євреїв й антисемітських публікацій загалом подібна до даних 2009 р, й це дає змогу говорити про певне закріплення тієї тенденції, яка намітилася. Але водночас у суспільно-політичному житті ситуація стала значно складнішою. Йдеться, в першу чергу, про успіхи на виборах у місцеві ради націоналістичного Всеукраїнського об'єднання «Свобода». В західноукраїнських областях, в першу чергу у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській, «Свобода» завоювала до 30% голосів виборців, що брали участь у виборах. Аналітики вказують на те, що середній результат «Свободи» у всій країні дозволяє їй розраховувати на подолання електорального бар'єра на наступних виборах до Верховної Ради України. На останніх (дострокових) виборах до українського парламенту у 2007 році «Свобода» набрала всього 0,76% голосів виборців, а в 2006 за неї проголосувало 0,36% виборців, що брали участь у виборах. Антисемітська риторика у жовтні 2010 року фіксувалася у деяких містах під час виборів. Зокрема, антисемітські заяви були зафіксовані в Одесі і збоку кандидата Олексія Котусева, що здобув перемогу (Партія регіонів) та членів його виборчого штабу, на адресу колишнього мера Едуарда Гурвіца (партія «Фронт змін»), а також у Харкові на адресу представника Партії регіонів Геннадія Кернеса (що не завадило останньому перемогти).

Слід відзначити, що в багатьох містах, де євреї боролися за посаду мера, зокрема й там, де на попередніх виборах фіксувалися спроби використання антисемітської риторики, в 2010 році нічого такого помічено не було. Як приклад можна навести Вінницю, де боротьбу за посаду міського голови знову виграв представник партії «Совість України» Вадим Гройсман, завоювавши майже 77% голосів мешканців міста, що взяли участь у виборах. Кандидат від Партії регіонів Володимир Сальдо, єврей за етнічним походженням, також переміг під час виборчій кампанії у Херсоні, де раніше проти нього опонентами активно використовувалась антисемітська риторика [16].

Розглянуті нами матеріали дозволяють зробити такі висновки:

1. Динаміка зростання й зниження антисемітизму в українському суспільстві визначається перш за все не світовою кон'юнктурою, а внутрішніми факторами. Відмічений спеціалістами черговий сплеск антисемітизму на Заході у 2009 році не мав особливого впливу на умонастрої громадян України. В нашому суспільстві вектор процесів виявився спрямованим у зворотному напрямі.

2. Антисемітська діяльність в Україні підтримується переважно організаціями, для яких така діяльність не належить до сфери їх природних першочергових інтересів. У розглянутий нами період вирішальну роль у поширенні антисемітизму відіграла Міжрегіональна академія управління персоналом (у її виданнях побачило світ більш як 85% публікацій із теми, що нас цікавить) та Комуністична партія України. Для обох цих організацій антисемітська активність визначається ситуативним інтересом. Питання про те, яким саме, ми в нашому дослідженні зачіпати не будемо, але очевидним є той факт, що мірою зникнення такого інтересу вони суттєвим чином обмежили таку діяльність. У 2008 МАУП майже повністю припинив видання нових антисемітських публікацій. Комуністична преса після завершення виборчої кампанії припинила приділяти цій темі суттєву увагу. Ультранационалістичне ВО «Свобода», для якого ця активність внаслідок задекларованих цілей більш обмежена, не проявляє великої активності на антисемітському ґрунті. Окремі прямі антисемітські висловлювання й прозорі натяки у пропаганді цієї організації присутні, але в тих містах і областях, де «Свобода» здобула перемогу, зростання антисемітських настроїв та актів насильства проти євреїв поки не спостерігається. Внаслідок того, що масштабна антисемітська діяльність підтримується головним чином тими організаціями, що зацікавлені в ній лише ситуативно, вона, в цій ситуації, приречена на нестабільність і у ній великі сплески природним чином будуть змінитися карколомними спадами.

3. Зростання антисемітської активності в українському суспільстві корелює, в першу чергу, не з економічними проблемами а зі сплесками зростання суспільно-політичної активності загалом. У перші роки 21-го ст., коли переважна більшість населення України не виявляла помітної

політичної активності, рівень усіх видів антиєврейської діяльності був порівняно невисоким. 2004–2007 були роками небувалої напруги у політичній боротьбі та небаченого раніше розквіту громадянської активності в суспільстві. На жаль, це супроводжувалось і зростанням антисемітизму. Починаючи із 2008 року спостерігається помітний спад активності й зацікавленості в політичних подіях. Кількість всіх можливих проявів антисемітизму також помітним чином скорочується, навіть попри погіршення умов життя та інші проблеми, породжені економічною кризою, що справили помітний вплив на європейське суспільство в тому аспекті, котрий нас цікавить. Таким чином, етнічна толерантність нашого соціуму визначається переважно інтенсивністю очікувань радикальних змін або боротьбою за збереження існуючого стану речей, аніж побутовими повсякденними переживаннями.

Підтвердження правомірності запропонованих нами висновків, безумовно, потребує подальших масштабних досліджень з огляду на надзвичайну складність розглянутої теми.

1. Отчет: рекордный уровень антисемитизма зафиксирован в 2009 году в Европе//<http://www.newsru.co.il/world/11apr2010/antisem456.html>. Г. Гусейнов. Антисемитизм в 21-ом веке//<http://www.dw-world.de/dw/article/0,898669,00.html>. К. Бурмистров, Р. Капланов, В. Мочалова. Ксенофобия. М, 2003.

2. Канада – Рекордное количество антисемитских инцидентов зарегистрировано в Канаде в 2009 году//<http://www.antisemitism.org.il/article/16987/>.

3. Форум по координации борьбы с антисемитизмом – итоги 2009//<http://www.antisemitism.org.il/article/17346/>.

4. В. Лихачев. Антисемитизм на постсоветском пространстве (2005-2006) // Евроазиатский еврейский ежегодник. С.274. В. Лихачев. Антисемитизм в Украине (2002 – 2004 гг.)// Журнал «Евреи Евразии» № 3 (7) Сентябрь - Декабрь 2004. <http://library.eajc.org/page66/news12010>.

5. В. Миндлин. Антисемитизм в средствах массовой информации//<http://www.vaadua.org/News/01-2008/antisemitism-mass-media-mindl.html>

6. В. Лихачев. Ксенофобия в Украине: доклад за 2009 г. //<http://eajc.org/page18/news16652.html>.

7. Н.Панина. Факторы национальной идентичности, толерантности, ксенофобии и антисемитизма в современной Украине // Вестник общественного мнения. 2006. № 1. С. 26-38. Украинцы стали агрессивнее по отношению к другим нациям // Дело. 2006. 17 декабря.- С. 2.

8. Социологическое исследование динамики антисемитизма в Украине//<http://jewish.kiev.ua/news/1010/>. Тот же материал-Газета «15 минут», 4 декабря 2006г.

9. А. Захарченко. Прояви антисемітизму на півдні України. (в одеському регіоні) за матеріалами соціологічних опитувань та регіональних ЗМІ (2000-2006 р.) www.niss.od.ua/p/75.doc.

10. В. Лихачев. Антисемитизм в Украине, 2005–2006//<http://www.vaadua.org/News/04-06/02-04-06.htm>

11. Украина: евреев бьют реже, чем иранцев и палестинцев// <http://izrus.co.il/diasporaIL/article/2009-02-20/3802.html>

12. В. Лихачев. Антисемитизм в Украине: предварительные итоги 2009 года// <http://eajc.org/page18/news15277>

13. Э. Гройсман. Сергей Ратушняк: из-за алчности евреев-олигархов пострадают простые евреи//<http://evreiskiy.kiev.ua/sergej-ratushnyak-iz-za-alchnosti-7203.html>.

14. Антисемитизм в Украине, 2009–2010 г. // <http://www.eajc.org/page488>.